

LA PARADOXA DE L'EDUCACIÓ A CATALUNYA: ENTRE EL FRACÀS ESCOLAR I LA SOBREQUALIFICACIÓ?

D6

La trajectòria educativa dels joves a Catalunya

Els llindars de l'edat en què es pot certificar el final de la joventut i el consegüent pas a la vida adulta mai han estat gaire clars i varien en funció de les circumstàncies conjunturals de cada període històric. L'Organització Mundial de la Salut (OMS), per exemple, fixa com a població jove el grup d'edat dels 10 als 24 anys, una franja que comença i acaba massa aviat per aplicar-la a la joventut a Catalunya avui en dia. Certament, la transició del món jove a l'adult no és instantània, sinó un procés rere l'objectiu d'aconseguir una autonomia domiciliar, financera i familiar. Tanmateix, el nostre interès aquí no és analitzar tots els aspectes de l'emancipació juvenil a l'actualitat a Catalunya, sinó només una dimensió específica del concepte, la de la trajectòria educativa i la vinculació entre l'escola i el treball. Per aquest motiu, els llindars d'edat són més fàcils d'assumir, ja que la llei dicta que ningú pot abandonar l'escola i començar a treballar abans de complir els 16 anys i l'experiència ens diu que avui en dia són molts pocs els que encara no han realitzat la transició de l'escola a la feina abans dels 25 anys, tot i que n'hi ha, com veurem més endavant. En definitiva, la finestra d'edat que presentem aquí discorre, en aquesta primera anàlisi, dels 16 als 24 anys, ambdós inclosos, tot i que algunes vegades, quan calgui, mirarem una mica més enllà.

La font de dades de la que beurem potser no és la més convenient, ja que es tracta d'una fotografia estàtica i no podem apreciar el moviment de la població jove ni dins del sistema escolar ni el salt des de l'escola a la feina, però és la que tenim més a mà: es tracta de l'Enquesta de Població Activa (EPA) per a Catalunya del quart trimestre de 2007. Combinarem, per una banda, informació sobre el nivell d'instrucció, sobre si la persona es trobava estudiant o no i, en cas negatiu per aquest darrer aspecte, mirarem quan va deixar els estudis i, per l'altra banda, observarem la seva relació amb el mercat de treball.

Pau Miret. Investigador en el programa «Ramón y Cajal» del Ministeri d'Educació i Ciència, en el Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona i associat al Centre d'Estudis Demogràfics. Especialista en anàlisi demogràfica de la transició de la joventut a la vida adulta. pau.miret@uab.cat

TAULA 1

Població de 16 a 24 anys segons nivell d'instrucció. Catalunya, 2007

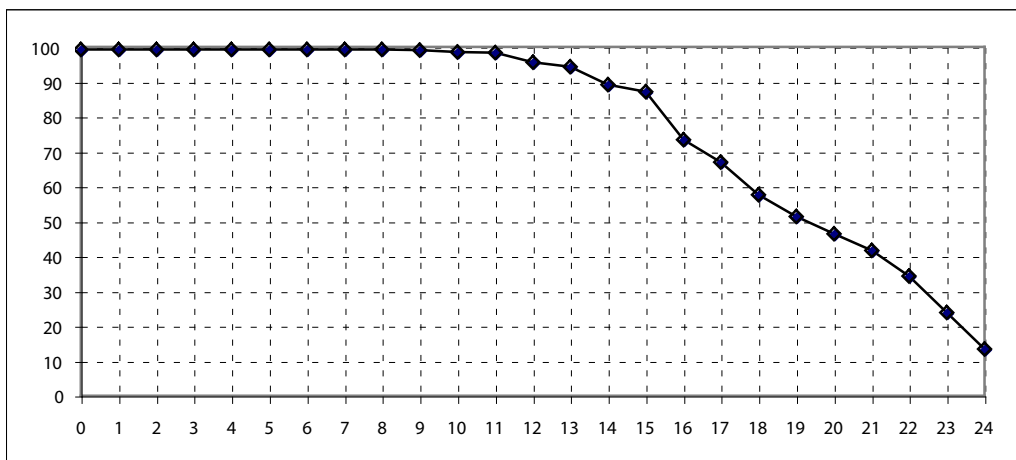
		16-24 anys	acumulada	16 anys	17 anys	18 anys	21 anys
Infraqualificats	analfabets	0,8	0,8		0,8		0,7
	primaris incomplets	1,9	2,7	1,7	3,0	19,3	12,5
	primaris complets	15,3	17,9	40,7	17,8		
	programes d'inserció	0,0	18,0				
	1a secundària	0,8	18,8	0,9	1,2	0,9	0,3
	1a secundària (titular)	34,0	52,9	56,7	73,2	38,5	29,7
mitjans	batxillerat	26,5	79,3		2,4		31,3
	FP (grau mitjà)	8,7	88,0		1,5	31,9	12,0
	mitjà (música i dansa)	0,1	88,1			7,7	
	garantia social	0,1	88,1				
	inserció amb secundària	0,1	88,2				
	FP (grau superior)	5,9	94,2				8,6
	títols propis, no postg.	0,5	94,7			1,7	0,4
	1r cicle universitat	3,2	97,9				3,7
2n universitat	2,1	100,0				0,9	
	Total	100,0		100,0	100,0	100,0	100,0
	N = 688.473						

Font: elaboració pròpia a partir de l'epa, quart trimestre de 2007

Respecte al nivell d'instrucció, és trist comprovar com l'analfabetisme encara no ha estat eradicat entre els joves catalans (taula 1), ja que un 0'8% de la població entre 16 i 24 anys resident a Catalunya el 2007 era analfabeta (en números absoluts, pràcticament 5 500 joves). A aquest percentatge cal afegir-hi el percentatge dels joves amb estudis primaris incomplets, atès que els 16 anys eren ja edat d'haver acabat, si més no, una educació primària: en definitiva, podem avaluar en un 2'7% el nivell de fracàs escolar actual a Catalunya, sempre i quan definim aquest concepte com el fet de no haver acabat l'educació primària amb 16 anys o més. Voldríem recordar que amb la Llei d'ordena-

ció del sistema educatiu (LOGSE) de 1990, l'educació primària acaba als 11 anys, el primer cicle de la secundària als 13 anys i la secundària completa als 15 anys. Aquest circumloqui pretén mostrar que les persones que amb 16 anys o més no tenen si més no la primera etapa de l'educació secundària és perquè anaven endarrerides o estaven ja fora del currículum educatiu que la LOGSE havia planificat com d'obligatori compliment. Doncs bé, pràcticament un de cada cinc joves entre els 16 i els 24 anys es trobava en aquesta situació a Catalunya a finals del 2007, és a dir, presentava un estat d'infraqualificació que l'acompanyaria al llarg del seu períple vital i, en especial, a l'inici de la seva trajectòria laboral.

Percentatge de població que està estudiant

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, quart trimestre de 2007

Tota la resta de graus educatius, des de la secundària en endavant, podien incrementar-se amb el temps, a mesura que el jove es fes gran. Així, per exemple, és probable que un noi o una noia que amb 18 anys estigués al primer any d'universitat, tres anys més tard, si tot anava rodant, hagués acabat la carrera en la qual estava involucrat. D'aquesta manera, el gràfic 1 pot ser interpretat com el ritme de finalització dels estudis actualment a Catalunya, mitjançant el qual veiem que un 13'4% dels joves de 24 anys encara no havia acabat d'estudiar. En aquesta cadència podem observar moltes més coses, com el fet que la distribució no comença exactament al 100%, sinó que a Catalunya hi ha un nombre no insignificant

de joves que mai van entrar al sistema educatiu, que coincideix amb els analfabets, un 0'7%. També hi ha una proporció important que va manifestar que havia abandonat l'escola abans de l'edat legal per començar a treballar, en concret, un 5'7% havia deixat d'estudiar abans dels 14 anys, un 10'9% abans dels 15 anys i un 12'9% abans dels 16 anys; a més, un 13'7% ho va deixar tot just complerts els 16 anys, cosa que ens diu que un de cada quatre joves a Catalunya avui en dia pengen els estudis a més tardar a l'edat mínima legal per deixar d'estudiar i començar a treballar, als 16 anys, quedant-se com a molt amb el nivell d'instrucció que es pot aconseguir a aquesta edat, que és actualment l'educació secundària

“ Pràcticament un de cada cinc joves entre els 16 i els 24 anys presentava un estat d’infraqualificació que l’acompanyaria al llarg del seu períple vital i, en especial, a l’inici de la seva trajectòria laboral.”

obligatòria, l’ESO. De fet, les sortides del sistema educatiu als 16 anys representen a Catalunya la taxa més alta en tota la biografia escolar.

Per a qui prefereixi veure el got força ple i no parcialment buit, es pot afirmar que tres de cada quatre joves catalans continuen la seva educació més enllà del nivell obligatori, però nosaltres no podem deixar de pensar en aquest u de cada quatre que oferirà al mercat de treball com a màxim un grau educatiu obligatori i, en conseqüència, haurà de competir per treballs de menor categoria socioprofessional (tot i que en breu descobrirem que no sempre és així).

La majoria d’edat, els 18 anys, coincideix habitualment amb el primer any d’universitat o amb la realització d’un cicle formatiu de grau superior. A aquesta edat continuaven el seu curs educatiu un 57’5% dels joves, cosa que ens porta a considerar que un 15’8% s’havien mantingut estudiant entre els 16 i els 18 anys, però ho havien deixat aleshores, això sí, amb un títol de batxillerat o de formació professional sota el braç: una proporció deu punts percentuals inferior a la dels que tenien com a màxim una educació primària (o l’ESO), una distància desproporcionada que dona fe d’una de les característiques de la societat catalana actual, a saber, la debilitat del segment mitjà de l’escala educativa, debilitat en relació tant als nivells més baixos com als superiors. En efecte, continuava estudiant als 20 anys, edat en què normalment s’acaba una carrera de cicle curt, quasi la meitat de la població catalana, als 21 anys un 41’7%, als 22 anys un 34’3% i fins i tot als 24 anys, com ja havíem enunciat, un 13’5% dels joves romanien dins del sistema educatiu formal.

En tractar-se d’una mostra transversal, no podem elaborar pròpiament les pautes longitudinals d’educació, perquè el model de la persona

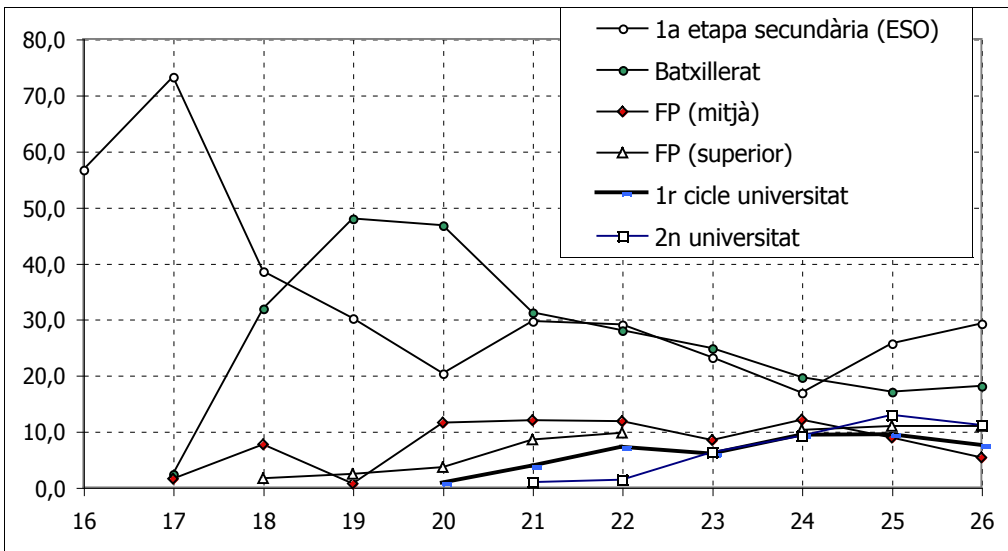
[...] El 22'8% dels joves de 17 anys no havien assolit ni tan sols el preceptiu nivell d'ESO, una dada certament preocupant per la seva aparatositat."

que el 2007 tenia més de 21 anys (nascuts abans de l'any 1987) pot no coincidir amb el futur de la persona que, per exemple, tenia 16 anys i, en conseqüència, havia nascut l'any 1991. Amb aquesta recança proposem analitzar el gràfic 2, que presenta els diferents graus educatius per edat, com si es tractés realment d'informació longitudinal.

Així, anem a interpretar aquest gràfic 2 com si es tractés d'una cohort real que anés assolint al llarg de la seva vida uns determinats nivells d'instrucció. Aquesta història comença així als 17 anys, el punt àlgid per als joves que havien acabat l'ESO, que en la font de dades que estem utilitzant s'anomena «primera etapa de la secundària» (la segona serà el batxillerat o la formació professional de grau mitjà). Veiem així que el 73'2% gaudien del títol de l'ESO, el 2'3% del batxillerat i l'1'5% de la formació professional. La resta, el 22'8% dels joves de 17 anys, no havien assolit ni tan sols el preceptiu nivell d'ESO amb el certificat corresponent. Una dada certament preocupant per la seva aparatositat. És aquest l'actual abast del fracàs escolar a Catalunya? Molt ens temem que així sigui, ja que l'ESO és, com les seves sigles indiquen, un nivell d'instrucció legalment «obligatori» i el fet de no assolir-lo suposa un fracàs d'aquesta legalitat, i que aquest fracàs afecti a quasi un de cada quatre joves implica una greu irresponsabilitat per part del sistema educatiu català.

El percentatge dels joves que han acabat l'ESO i disposen del títol corresponent va descendint en paral·lel a l'augment del batxillerat o la formació professional de grau mitjà, com és natural. Així, amb 19 anys, han acabat el batxillerat pràcticament la meitat dels joves (en concret, el 47'9%) i més de l'11'5% han escollit i finalitzat amb èxit la via de la formació profes-

Nivells d'instrucció assolits per edat

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, quart trimestre de 2007

sional. La dada sobre la formació professional de graminència es mantindrà força constant més enllà dels 20 anys, motiu pel qual podem considerar que aquest grau d'instrucció correspon a l'estació final del currículum educatiu de dotze de cada cent joves catalans. En contrast, la proporció amb el batxillerat va reduint-se, òbviament, alhora que augmenta la continuació tradicional d'aquesta via educativa, la universitat i, a més, la d'una nova via oberta no fa gaire i que sembla que té una bona sortida, a saber, la dels cicles superiors de formació professional. Comptat i debatut, tot sembla indicar que estem davant d'una estratègia en què la formació professional com a opció educativa afecta un reduït 12% dels joves, i pren força el pas del batxillerat a cicles formatius de cicle superior, i també els joves que s'aturen amb el seu títol de batxillerat, no sabem

si de forma temporal o permanent: així, a partir dels 24 anys, la població amb el batxillerat com a màxim nivell d'instrucció s'estabilitza en el 20%. En definitiva, al voltant del 15% dels joves no acaben l'ESO amb el títol corresponent, el 25% es queden a nivell de l'ESO i no continuen el període educatiu (si més no durant la seva joventut), el 12% l'acaben i es planten amb una formació professional de cicle mitjà i el 20% deixen d'estudiar un cop han acabat el batxillerat. Això ens deixa actualment a Catalunya quasi un 30% d'individus que van més enllà de l'educació mitjana i accedeixen a cicles formatius superiors o a la universitat. Si hem de parlar de «sobrequalficació», vol dir que el mercat de treball a Catalunya no ofereix llocs adients i suficients per a aquest percentatge de joves que es llança més enllà d'una educació mitjana i assoleix amb èxit una

educació superior, que percebem també al gràfic 2 com es reparteix a parts iguals en tres parts: 1) els cicles formatius superiors, 2) la diplomatura o l'enginyeria tècnica i 3) la llicenciatura, l'enginyeria superior o l'arquitectura.

Nivell d'instrucció, mercat de treball i categoria professional

Anem a assumir que als 25 anys s'havia assolit el nivell màxim d'estudis, considerant una carrera universitària de cicle llarg com el grau més elevat en aquest sentit. En una concepció àmplia de la joventut, l'allargarem fins als 34 anys, considerant a partir d'ara la població resident a Catalunya a finals del 2007 entre els 25 i els 34 anys. La taula 2 mostra la situació d'aquests joves adults en relació a l'activitat: la panoràmica que ens dibuixa no pot ser més clara, fins i tot si apliquem tècniques estadístiques per assegurar-nos de fins on podem arribar en les nostres afirmacions (en aquest sentit, hem ressaltat en negreta els percentatges estadísticament significatius).

L'1'2% dels joves de 25-34 anys estaven fora del mercat de treball (inactius) i encara eren estudiants. Entre aquesta petita proporció, però, eren pràcticament inexistents aquells que tenien com a màxim una primera etapa de secundària i destacaven els que havien arribat fins al batxillerat: un substantiu 2'3% dels posseïdors d'aquest títol no estaven vinculats amb el mercat de treball però sí amb el sistema educatiu, cosa que demostra que tenir el batxillerat acabat sempre va bé per si en el futur decideixes emprendre una carrera universitària o un cicle formatiu de grau superior. La resta de percentatges no són apreciables, ja sigui perquè tenim molts pocs casos o bé perquè la proporció observada no és diferent a la del total de Catalunya.

TAULA 2

Població segons el nivell d'instrucció i relació amb l'activitat.

	estudiants	inactius	buscant primera feina	aturats	subocupats	ocupats	TOTAL
1a etapa secundària	0,0	21,2	1,3	8,1	7,3	62,1	100,0
1a etapa secundària (ESO)	0,2	11,7	0,2	6,2	5,4	76,3	100,0
FP mitjà	1,4	7,3	0,0	4,9	4,2	82,2	100,0
batxillerat	2,3	8,7	0,2	4,0	8,3	76,5	100,0
FP superior	0,6	7,1	0,0	4,0	4,0	84,3	100,0
1r cicle universitat	1,7	4,4	1,2	2,8	2,9	86,9	100,0
2n cicle universitat	2,2	3,9	0,3	2,7	1,9	89,2	100,0
Total	1,2	9,5	0,4	4,8	5,1	79,2	100,0

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, quart trimestre de 2007

En segon lloc, veiem com a major nivell d'instrucció, menor probabilitat d'estar en inactivitat laboral sense ser estudiant, conjunt compost pels que es dediquen en exclusivitat a l'economia domèstica (mestresses de casa) o estan fora del mercat laboral per algun motiu com pugui ser una invalidesa permanent. Aquest percentatge per al total de Catalunya arriba al 9'5%, però ascendeix al 21'2% entre qui no té cap títol escolar o al més moderat però significatiu 11'7% per a qui ha acabat la primera etapa de la secundària o l'ESO sense continuar més enllà; en contrast, disminueix a la meitat per a qui té estudis superiors. Es tracta d'una associació que vincula estretament i directament els estudis realitzats i la participació en el mercat de treball, tot i que pot haver-hi una variable espúria, insondable, que relacioni els que menys estudien amb els de major inactivitat.

Fa temps es va publicar un llibre titulat *La universitat, fàbrica d'aturats*¹, que incideix en el problema de la sobrequalificació i les altes taxes d'atur que –segons els autors– havia provocat la massiva entrada dels joves a la universitat. La situació actual és molt diferent, si més no pel que respecta a la desocupació: l'atur entre els joves adults de 25 a 34 anys es troba al voltant del 5%, un valor certament minso. Tanmateix, mentre que aquest volum dobla quan ens referim als joves sense estudis, és la meitat en el cas dels universitaris de cicle llarg. Tot i que els altres percentatges no són estadísticament significatius, es percep amb claredat que a major nivell d'instrucció, menor atur, i per això podem dir que –en tot cas– la universitat és una «fàbrica d'ocupats», tot i que pugui donar-se una sobrequalificació dels mateixos en els llocs de treball que ocupen (més endavant tractarem aquest detall).

Entre qui té menys de la primera etapa de secundària, l'ocupació és disset punts percentuals inferior a la general; en contrast, accedir a un grau superior assegurava una alta proporció d'ocupació, major quan més elevat és el nivell d'instrucció aconseguit."

El concepte de «subocupats» a l'Enquesta de Població Activa engloba a la persona que, tot i estar ocupada, manté una jornada laboral inferior a l'habitual (és una definició similar a la de treballadors a temps parcial). El total de subocupació a Catalunya s'avalua en un 5%, i no és significativament diferent entre els diferents nivells d'instrucció assolits, a excepció d'aquells amb una carrera universitària, que estan subocupats en un 2%, fet que corrobora la lògica que fins ara s'ha anat desvelant entre el grau educatiu i la participació laboral: a major nivell d'instrucció major vinculació amb el mercat de treball.

En analitzar la proporció d'ocupats segons el nivell d'instrucció, acabem de confirmar aquest argument: entre qui té menys de la primera etapa de secundària, l'ocupació és disset punts percentuals inferior a la general (atès que la població en aquest estadi educatiu està molt més inactiva i aturada que en el total), una diferència significativa; en contrast, accedir a un grau superior assegurava una alta proporció d'ocupació, major quan més elevat és el nivell d'instrucció aconseguit. Sens dubte, tornem a concloure, a major grau educatiu, major probabilitat d'estar treballant.

Per acabar, us demanem fer una ullada a la taula 3, la qual presenta l'encreuament entre el nivell d'instrucció assolit per la població de 25-34 anys i la categoria professional de la persona que tenia feina o, en cas de no tenir-la en aquest moment, de l'última categoria professional tinguda. Cal assenyalar un altre cop que en tractar-se d'una fotografia estàtica no sabem com s'havia arribat a la situació present, però tot i així les associacions que es presenten també condueixen a conclusions precises (aquí també mostrem en negreta les proporcions significativament diferents al total català i en cursiva aquelles

TAULA 3

Població segons categoria professional i nivell d'instrucció								
	1a etapa secundària	1a etapa secundària (ESO)	FP mitjà	batxillerat	FP superior	1r cicle univer.	2n cicle univer.	Total
empresaris agraris amb assalariats			59,8		40,2			100,0
empresaris no agraris sense assalariats	13,6	37,1	19,7	19	8,3	0,8	1,4	100,0
directors i gerents no agraris, incloent administració				14,0	9,0	22,1	54,9	100,0
professionals i/o tècnics no autònoms	0,1	2,2	3,5	8,4	14,3	28,2	43,4	100,0
professionals en admó. pública						9,8	90,2	100,0
treballadors admtius i comercials	3,1	19,4	10,1	21,8	22,6	10,3	12,7	100,0
treballadors dels serveis	17,6	29,5	10,8	26,2	9,3	4,1	2,4	100,0
contramestres i capatassos no agraris	4,2	21,6	23,2	9,7	5,3	36,0		100,0
operaris qualificats no agraris	19,5	35,7	14,9	13,0	15,0	0,6	1,3	100,0
operaris no qualificats no agraris	33,3	29,7	12,3	19,5	3,8	1,4		100,0
Total	10,9	21,9	10,3	16,7	14,3	10,6	15,4	100,0

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, quart trimestre de 2007

proporcions per a les quals no tenim prou casos per sustentar-les). En efecte, la realitat ocupacional presenta uns vincles poderosos que ens indiquen que a major nivell d'instrucció, major categoria professional. Certament, algunes categories no aporten informació per falta de casos, i, per tant, no podem dir res sobre els joves

empresaris agraris, però sí podem parlar sobre els seus treballadors, els jornalers, que majoritàriament no tenien estudis formals, ni tan sols el certificat de la primera etapa de secundària (els altres percentatges, però, tampoc presenten un nombre prou elevat de casos).

“ **En efecte, la realitat ocupacional presenta uns vincles poderosos que ens indiquen que a major nivell d'instrucció, major categoria professional.**”

De la mateixa manera, també podem afirmar que la probabilitat de ser un professional autònom és el doble que el total general per als universitaris: mentre que hi ha a Catalunya un 11% de diplomats i un 15% de llicenciats, entre els professionals autònoms aquestes proporcions són del 21 i el 36%. Tanmateix, per ser un empresari millor no estudiar més enllà de l'educació obligatòria, ja que els que es queden a la primera etapa de la secundària o com a molt accedeixen a una formació professional de grau mitjà tenen el doble de probabilitats de ser joves empresaris, tant entre els que tenen assalariats com entre els que no en tenen. Curiosa troballa, no? I és que qui estudia més extensament no acaba d'empresari, sinó de director o gerent en una empresa no agrària, sigui privada o pública. Tres quartes parts dels components d'aquesta categoria professional tenen un títol universitari (una proporció molt superior al del total de Catalunya, on només una quarta part té titulació universitària).

Entrem ara en una categoria professional a partir de la qual per fi tenim un nombre considerable de casos i podem parlar amb major propietat. Es tracta de la dels professionals o els tècnics que treballen per compte d'altri. La probabilitat de pertànyer a aquest grup era significativament major com major era el grau educatiu d'un individu, una lògica pròpia quasi en exclusiva d'aquesta categoria professional, que indica un altre cop la ferma relació entre nivell d'instrucció i nivell professional.

Per analitzar les categories de treballadors no manuals ens fixarem en l'àmbit administratiu i comercial, per una banda, i en l'àmbit dels serveis, per l'altra. Els primers es concentren significativament entre els posseïdors d'un batxillerat però que no van continuar estudiant, i també entre els que sí va anar més enllà però per la via

Podem inferir per a què servia majoritàriament un batxillerat: per tenir més probabilitats de treballar en el sector terciari en lloc de fer-ho en el secundari. ”

de la formació professional de cicle superior. Caldria profunditzar en la investigació de quin tipus de feines estem parlant, però en principi aquest col·lectiu se'ns presenta com a certament sobrequalificat, si ho jutgem pel sector professional on es troben ubicats. Per altra banda, els treballadors dels serveis mostren una menor qualificació educativa que els administratius i comercials, amb un percentatge significativament elevat entre els que tenien com a màxim la primera etapa de la secundària, i també entre els que tenien un batxillerat: definitivament, quedar-se amb aquest grau educatiu avui en dia no pronostica res de bo en la trajectòria laboral d'un individu.

Finalment, ens fixarem en els treballadors de la indústria, altrament coneguts com a operaris, que es divideixen en qualificats i no qualificats, en funció de les característiques del lloc de treball que ocupen. Tant uns com altres destaquen pel baix nivell d'instrucció que es demanda, majoritàriament cobert per qui té com a màxim una primera etapa de secundària: en efecte, entre els joves adults de 25 a 34 anys que no tenen cap títol escolar, hi trobem que un de cada cinc són operaris qualificats i un de cada tres són operaris no qualificats. A més, entre els que tenien complerta la primera etapa de secundària, són operaris dos de cada tres, un qualificat i un altre no qualificat. Inferim així per a què servia majoritàriament un batxillerat: per tenir més probabilitats de treballar en el sector terciari en lloc de fer-ho en el secundari.

“ No hem trobat en aquesta anàlisi cap indicador de què els universitaris estiguin en llocs per als quals no es demanda la seva alta qualificació.”

Conclusions

Percebem amb preocupació les elevades proporcions entre la població jove que no arriba a tenir una educació obligatòria o que penja els estudis a la mínima edat legal per poder fer-ho. La societat catalana, en aquest sentit, no ha estat gaire reeixida. Tot i així ens ha sorprès trobar-nos amb una gran quantitat d'empresaris amb aquest nivell de qualificació, com si sortir de l'escola el més aviat possible i enfrontar-se ben jove al mercat de treball potenciés la dimensió emprenedora. També tornem a comprovar el paper lamentable que juga l'educació mitjana, en especial en la forma del batxillerat sense continuació, ja que només serveix per salvar-se del treball industrial i dedicar-se a feines en l'àmbit administratiu, comercial o de serveis. Finalment, no hem trobat en aquesta anàlisi cap indicador de què els universitaris estiguin en llocs per als quals no es demanda la seva alta qualificació, ans al contrari, estan majoritàriament presents en càrrecs directius i de gerència i en el de professionals i similars.

Cal, tanmateix, una anàlisi més aprofundida d'aquestes dades, ja que hi ha variables que no hem pogut introduir en el nostre model, com la de gènere. A més, la perspectiva històrica no ha estat utilitzada en absolut. També queden moltes preguntes a l'aire, com per exemple quin tipus d'empresaris són els joves de baix nivell d'instrucció. Però fins aquí hem pogut arribar.

¹ De Miguel, A. [et al.]. *La Universidad, fábrica de parados* Barcelona: Editorial Vicens-Vives, 1979.